

TERESA OLEARCZYK
ELŻBIETA OSEWSKA

ZNACZENIE I WIELOWYMIAROWOŚĆ PRZESTRZENI DOMU RODZINNEGO: CZĘŚĆ 1

Wiek XXI przyniósł gwałtowne zmiany w rodzinie z powodu przemian strukturalnych i kulturowych, w tym powstania nowych form związków rodzinnych (Slany, 2002). Jednocześnie zaciera się pojęcie „domu”, zwłaszcza domu rodzinnego. Zanikają wielopokoleniowe rodziny na rzecz dominacji modelu rodziny małej, dwupokoleniowej, która jest względnie niezależna ekonomicznie (Tyszka, 2003). Ta niezależność ma swoje odmienne oblicza, istotne dla realizacji funkcji rodziny (Slany, 2002). Wyraźnie zmienia się funkcja domu, bardziej zbliżona do tymczasowego miejsca pobytu i noclegu niż kluczowych więzi społecznych (Olearczyk, 2016, s. 140–141).

Jednakże w ujęciu antropologów, socjologów i pedagogów dom rodzinny to przestrzeń realna i symboliczna, jak również ekwiwalent podstawowych relacji społecznych oraz ważny punkt odniesienia do wszelkich późniejszych doświadczeń życiowych człowieka (Łukasiewicz i Siciński, 1992). Dom ma większą wartość niż tylko mury i przedmioty materialne. Znaczenie domu rodzinnego lepiej oddaje angielskie słowo *home*, które w odróżnieniu od *house* oznacza nie tylko sam budynek, gospodarstwo czy też elementy materialne, lecz przede wszystkim bezpieczeństwo, schronienie, bliskość, intymność i przywiązanie (Allan i Crow, 1989, s. 2–13).

Dr hab. TERESA OLEARCZYK, prof. UAFM – Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie, Wydział Psychologii, Pedagogiki i Nauk Humanistycznych, Katedra Teorii i Historii Wychowania; adres do korespondencji: ul. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego 1, 30-705 Kraków; e-mail: tolearczyk@afm.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6660-2379>.

Prof. dr hab. ELŻBIETA OSEWSKA – Akademia Tarnowska, Wydział Humanistyczny, Katedra Pedagogiki; adres do korespondencji: ul. A. Mickiewicza 8, 33-100 Tarnów; e-mail: e_osewska@atar.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6050-2403>.

Zatem dom to zarówno miejsce zamieszkania, jak i nośnik obecności, więzi, kultury, wartości, duchowości, religijności, który stanowi „wartość przestrzenną”. Waler antropologiczny i aksjologiczny domu rodzinnego obejmuje doświadczenia osobowe o pierwotnym i podstawowym znaczeniu dla biografii tworzących wspólnotę rodzinną osób (Łukasiewicz i Siciński, 1992, s. 9). Tym samym dom należy zdefiniować jako „miejsce znaczące i materia wyznaczona w przestrzeni”, ale w równie istotnym stopniu jako „zespół domowników, jedyna w swoim rodzaju zbiorowość społeczna z ich aktywnością, funkcjami, rolami, stylem życia oraz relacjami” (tamże).

1. ZNACZENIE PRZESTRZENI DOMU RODZINNEGO W ROZWOJU I WYCHOWANIU CZŁOWIEKA

Badania nad życiem, rozwojem i wychowaniem człowieka ukazują jego przywiązanie do miejsca życia, co wynika z założenia, że każdy człowiek posiada swój teren, przestrzeń, miejsce, które traktuje jako własne, bliskie, oswojone. To może być mieszkanie / dom, jego sąsiedztwo, znane otoczenie, które z łatwością rozpoznaje poprzez znaki i symbole wskazujące na przynależność do danej przestrzeni. Przy czym trzeba zaznaczyć, że to, co bliskie, swojskie, przynależne, jest określone w jego odbiorze i wyraźnie oddzielone od nieograniczonej przestrzeni. Człowiek zasiedla przestrzeń, którą określa jako swoją, stąd dłuższe oddalenie od niej niesie konsekwencje psychologiczne, społeczne, kulturowe i duchowe. Bliska i znana przestrzeń jest opisywana przez cechy nawiązujące do czegoś swojego, uznanego, oswojonego, bezpośredniego i bezpiecznego (Osewska, 2020, s. 28–30).

Jednak przestrzeń może być rozpatrywana w różnych aspektach, np. społecznym, kulturowym i duchowym. Termin „przestrzeń” ma ponad 120 synonimów, w tym obszar, teren, pole, miejsce, powierzchnia, zasięg, sfera, płaszczyzna. Przestrzeń może być rozumiana jako obszar rozciągający się w sposób nieograniczony lub jako jego część wyznaczona granicami; ale też rodzaj relacji przestrzennych zachodzących pomiędzy rzeczami lub miejscami. Analizę problematyki przestrzeni w kontekście pedagogicznym podjęła Anna Przeclawska, pisząc, że przestrzeń życia człowieka rozciąga się między perspektywą mikro a makro, a jej „zagospodarowanie jest drogą do zrozumienia środowiska wychowawczego, w którym żyje i dojrzewa człowiek” (Przeclawska, 1999, s. 75).

Przestrzeń publiczna to przestrzeń powszechnie dostępna, istotny element struktury każdej miejscowości sprzyjający prawidłowym kontaktom społecznym oraz społecznej różnorodności, przestrzeń tworząca warunki do realizacji potrzeb i aspiracji, dobro wspólne. Tradycyjnie rozumiana przestrzeń publiczna pełni trzy funkcje: (1) miejsca spotkań, (2) miejsca handlu i (3) przestrzeni komunikacji /

przeptywów / ruchu ulicznego. Współcześnie przestrzeń publiczna jest przenoszona do Internetu, zastępując fizyczne spotkanie twarzą w twarz. Z kolei przestrzeń osobista może być zdefiniowana jako niewidzialna linia otaczająca ludzi, której nikt inny nie może przekroczyć. Podąża ona za człowiekiem, rozszerza i kurczy w zależności od sytuacji, w której się znalazł. Przestrzeń może być ujmowana jako absolutna / relacyjna albo jako realna / formalna, a realna może być traktowana jako obiektywna lub subiektywna¹ (Dziewoński, 1967).

Człowiek jest istotą zakotwiczoną w otaczającej przestrzeni, bowiem przez nią określa swoją tożsamość i orientuje się w świecie. W ujęciu antropologicznym człowiek ma potrzebę tworzenia, porządkowania i osvajania.

Własne miejsce wiąże daną osobę z otaczającym ją światem, na który składają się obiekty, przedmioty / miejsca doświadczeń, ale także przeżycia związane z osobami, które je tworzą. Z perspektywy wychowawczej miejsce powinno być rozpatrywane znacznie szerzej niż tylko układ materialny, ale przede wszystkim jako wspólnota osobowa i jej kultura, dlatego jest doświadczane przez osobę jako rodzaj małej przestrzeni, która łączy ją z innymi osobami, dzięki wspólnym nacechowanym symbolicznym elementom. Przy takim rozumieniu miejsca i przestrzeni, uwzględnienie bliższego i szerszego kontekstu wychowania jest niezbędne (Osewska, 2020, s. 28).

Najbliższa przestrzeń domu rodzinnego ma dla dziecka i nastolatka duże znaczenie wychowawcze, gdyż w niej rozwija się i wzrasta, a jej kultura materialna i niematerialna rzutuje na jego tożsamość i przynależność. Współcześnie coraz silniej ujawniają się nowe przestrzenie: cyberprzestrzeń, przestrzeń Internetu, przestrzeń dyskowa w chmurze. Są one wypełniane zamierzoną treścią, powstałą w wyniku aktywności przedstawicieli wielkich korporacji, oraz treścią pozornie wolną, tworzoną przez jej użytkowników, jednak w dużym stopniu zależną od aktualnych trendów narzucanych w mediach społecznościowych. W tej perspektywie nie można oderwać wychowanka od jego przestrzeni lokalnego środowiska, ale równocześnie nie wolno zapomnieć o kontekście społeczno-kulturowym oraz jego aktualnych przemianach wpływających na zmiany w przestrzeni domu rodzinnego (Osewska, 2020, s. 152–156). Pierwszą i najbliższą przestrzenią życia dziecka jest dom rodzinny, w którym rozpoczyna się proces wychowania naturalnego. W rodzinie funkcjonującej

¹ Kazimierz Dziewoński formalnie przedstawił teorię regionu ekonomicznego, faktycznie jednak jego rozważania dotyczyły regionu społeczno-ekonomicznego. Koncepcje te omawiano w ramach różnych wzorców wyjaśniania w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej; niektóre z nich były paradygmatami.

prawidłowo wychowanie jest zawsze ukierunkowane na dobro dziecka, ale z zachowaniem znaczenia rodziców, opiekunów, dziadków jako osób dorosłych podejmujących proces wychowania. Wychowanie ma zawsze charakter podmiotowy, którego podstawą jest uznanie dziecka jako osoby obdarzonej wolnością i godnością, zdolnej do rozwoju własnej osobowości dzięki innym osobom i wspólnie z nimi. Współczesna rodzina, mimo przeżywanych trudności, jest ciągle wspólną trwałą, nie do zastąpienia, zwłaszcza w zaspokojeniu potrzeb emocjonalnych swych członków. Wspólnota rodzinna była i pozostaje szczególnym miejscem obcowania najbliższych osób, które odbywa się na płaszczyźnie bezpośrednich, spontanicznych, naturalnych, bardzo swoistych kontaktów między rodzicami a dziećmi, między rodzeństwem lub innymi domownikami (Izdebska, 2009).

Jadwiga Izdebska pisze: „Dom rodzinny tworzy odpowiednie warunki dla procesów wychowania i integracji wspólnoty rodzinnej” (2004, s. 14). Dzieje się to poprzez takie procesy jak: zadomowienie, zakorzenienie, silna więź emocjonalna, codzienne rodzinne spotkania, bliskość, intymność domu rodzinnego. Dziecko przez cały okres dzieciństwa i młodości w tej przestrzeni przyswaja określony system wartości, poznaje normy moralne, rozwija zainteresowania i zdolności, buduje swój własny świat odczuć, przeżyć, doświadczeń, ocen, relacji z innymi osobami. W domu rodzinnym dokonuje się wychowanie dziecka jako osoby, oparte na wartościach personalnych i uniwersalnych (Izdebska, 2006).

Oddziaływanie rodzinne obejmuje wychowanie w miłości i do miłości, w godności i do poszanowania godności, wychowanie do dialogu i w podmiotowości, do wiary i w wierze, do wartości i poprzez wartości. Wychowanie zmienia się, bo ulega poszerzeniu codzienna przestrzeń życia dziecka, obszar i rodzaj kontaktów społecznych, pojawiają się nowe źródła o bardzo zróżnicowanym charakterze, kształtujące dziecięce doświadczenia i przeżycia. Dziecko od początku swojego życia wchodzi w różne relacje – interakcje społeczne, poznawcze, kulturowe, nawiązując w ten sposób łączność z innymi osobami, ze światem. Są to coraz częściej kontakty o charakterze pośrednim, poprzez media elektroniczne (Izdebska, 2007).

2. WIELOWYMIAROWOŚĆ PRZESTRZENI DOMU RODZINNEGO

Przestrzeń domu rodzinnego ma wiele znaczących wymiarów, w tym m.in. wymiar fizyczny, psychologiczny, społeczny, kulturowy oraz duchowy/religijny. Dom rodzinny jako kategoria pojęciowa jest miejscem, które stanowi przestrzeń bezpieczeństwa, zakotwiczenia życia pokoleń. W przestrzeni domu można określić miejsca przeznaczone dla rodziców i miejsca dla dzieci, a także miejsca wspólne,

w których dziecko zdobywa doświadczenia w kontaktach codziennych z bliskimi, uczy się pojęć, ekspresji uczuć, sposobu bycia, rozwiązywania problemów życiowych i konfliktów, budowania atmosfery domu.

2.1. PRZESTRZEŃ FIZYCZNA

Przestrzeń fizyczna rodziny, tzn. dom, nie jest pustą przestrzenią, wypełniają ją osoby, przedmioty, dźwięki, zapachy, nastroje, klimaty. W aspekcie materialno-fizycznym mianem „przestrzeni domu” określamy budynki mieszkalne i przestrzeń sąsiadującą z zabudową. Odniesienie do fizycznej przestrzeni ujawnia się najszybciej, gdy szukamy znaczenia mieszkania/domu. Najnowsze propozycje architektoniczne odchodzą od socjalistycznego układu ciasnych pomieszczeń, utrudniających zapewnienie intymności, prywatności oraz bezpieczeństwa. Temat ważności przestrzeni w tworzeniu poczucia bezpieczeństwa podejmowali Steve Crouch, Henry Shaftoe i Roy Fleming (2001). Dom jako przestrzeń bezpieczna oznacza także pozostawanie wszystkiego, co znajduje się w domu i jego otoczeniu, pod kontrolą członków rodziny i sąsiedztwa, brak lęku o wychodzące na podwórko dziecko, poczucie stabilności i przynależności. To kreowanie przestrzeni bliskiej, lokalnej, naszej (Osewska, 2020, s. 27–28).

Przestrzeni fizycznej człowiek doświadcza w każdym czasie i miejscu. Jest ona „terytorium” względnie otwartym, jednak z wyraźnie obrysowanymi granicami, które wskazują, że dany obszar wspólnoty rodzinnej jest miejscem bytowania pokoleń i „gniazdem lęgowym”. W przestrzeni fizycznej (zamkniętej) domu są umieszczone przedmioty, przemieszczają się w niej ludzie i zwierzęta. Dom kreuje swój „własny kosmos”, czyli ład i porządek, daje orientację w amorficznym chaosie przez zaistnienie kategorii centrum, na przestrzeni wieków będąc faktycznym centrum świata. W przeszłości próg stanowił granicę między domem (kosmosem) a światem zewnętrznym (chaosem), tak jak próg kościelny symbolizował granicę pomiędzy *sacrum* i *profanum*. Przestrzeń domu nie jest jedynie koniunkcją przestrzeni i czasu, ale staje się fragmentem przestrzeni oswojonej, w której zapisuje się historia życia rodziny (Olearczyk, 2013). Przestrzeń fizyczna nie zawsze jednak daje poczucie bezpieczeństwa, miewa konotacje negatywne, bywa ponurą, bolesną, nieraz dramatyczną rzeczywistością, w której człowiek doświadcza przemocy, traumatycznych przeżyć (Yi-Fu, 1987).

Dokonujące się na zewnątrz przeobrażenia znajdują swoje odbicie w człowieku, który zarówno tworzy przestrzeń, jak i ją wypełnia. „Kultura, do której należymy, nie jest już kulturą związaną z pewnym miejscem, to kultura czasu. To kultura absolutnej teraźniejszości” (Bauman, 2000, s. 228), w której człowiek – kreując własną przestrzeń – porzuca dom, przenosi się z miejsca na miejsce. Staje się współczesnym

nomadem, bez możliwości „zapuszczenia” korzeni. Coraz bardziej zaciera się różnica między bliskością fizyczną a bliskością osobową, człowiek doświadcza „wydziedziczenia” ze stałego miejsca i z rodziny. Pustoszeją przestrzenie centrów miast, domy zamieszkiwane przez rodziny zamieniają się w hotele, biura i biurowce. Postępująca desakralizacja życia, negacja starych znaczeń, dewaluacja symboliki, migracje przyczyniają się do tego, że dom coraz częściej jest tylko „maszynką do mieszkania” (Bauman, 2000), sypialnią, zmienia się bez sentymentów, wynajmowany w różnych miastach czy krajach na dłuższy lub krótszy czas, bez „zakotwiczenia”. Dom zmienia także swoje przeznaczenie (po części jest biurem, „hotelem”), ale wiele funkcji zostało też przeniesionych poza dom. Uroczystości rodzinne już nie odbywają się w domu, lecz w przeznaczonych do tego lokalach. Przestrzeń domu coraz bardziej wypełnia się materią pozbawioną trwałych znaczeń kulturowych i afektywnych.

Zagospodarowanie przestrzeni uzewnętrznia stan zamożności rodziny, gusta, poczucie estetyki, jest odzwierciedleniem osobowości zamieszkujących ją osób. Chaotyczna, przepełniona przestrzeń ogranicza możliwość doświadczenia wewnętrznego. Istotne jest, aby nie tylko praktycznie i estetycznie umeblować mieszkanie, ale również tak, by zapewniało ono potrzebne skupienie, wyciszenie, odpoczynek. Przestrzeń wypełniona hałasem i krzykiem utrudnia, wręcz uniemożliwia funkcjonowanie, zagraża poczuciu bezpieczeństwa. Przestrzeń życia współczesnego człowieka wielkich miast oznacza ciasnotę i zatłoczenie, a urządzenie budynków mieszkalnych (osiedla nazywane „sypialniami”) powoduje, że zarówno rodzice, jak i dzieci większość czasu spędzają „poza przestrzenią domu”, w przestrzeni wirtualnej tabletów.

2.2. PRZESTRZEŃ PSYCHOLOGICZNA

Obok przestrzeni fizycznej istnieje obszar przestrzeni psychicznej. Dom rodzinny jest miejscem ludzkiego poznania, w którym umieszczamy treści wypełniające tę formę, jest tym, co pozwala odróżnić, zidentyfikować określoną rzeczywistość. Wypełniona ładem i spokojem sprzyja rozwojowi miłości i zapewnia poczucie bezpieczeństwa. W sytuacjach pełnych wewnętrznych napięć i sprzeczności skomplikowane relacje wewnątrzrodzinne nie pozwalają na spójne definiowanie świata. Chaos, niezgoda, konflikty, przemoc są praktykami wykluczenia wpisanymi w strategię wychowania domu rodzinnego (Komorowska-Pudło, 2019, s. 33–34).

Zgodnie z konstruktywistyczną teorią doświadczeń indywidualnych rozwój dokonuje się zawsze w kontekście środowiskowym (Tyszkowa, 1996). Zmiany rozwojowe są pochodną aktywności jednostki w środowisku (rodzinnym, rówieśniczym, społecznym). Zmienną pośredniczącą w procesie powstawania wiedzy i postaw

prospołecznych jest proces integrowania doświadczeń indywidualnych. Ważne są te doświadczenia, które w jakiś sposób zostały zapamiętane, przeżyte i stały się dostępne poznawczo, zwłaszcza w dzieciństwie, w czasie pobytu w domu rodzinnym, niezależnie od tego, jaka to była przestrzeń fizyczna, choć ona też ma swoje znaczenie. Doświadczenia indywidualne są materiałem rozwoju nie tyle w sensie doświadczeń treści, ile jako psychiczne reprezentacje informacji, stanów, zdarzeń, przeżyć, obrazów umysłowych, wewnętrznych modeli pracujących, swoiście zakodowanych stanów afektywnych sprzężonych z celami działania (Tyszkowa, 1996). Do rzadkości należą spędzane razem wieczory, kiedy snuje się opowieści rodzinne poprzednich pokoleń i podejmuje sprawy dnia codziennego. Brakuje obecności i dialogu, a także wspólnego bycia w ciszy, gdy wszyscy są razem i w milczeniu wykonują swoje prace, ale w każdej chwili mogą rozpocząć rozmowę, wysłuchać drugiej osoby.

Z tej perspektywy w przestrzeni domu rodzinnego dzieci poznają miłość rodzicielską, troskę, znaczenie małżeństwa, wzajemne obdarowywanie się dobrami (nie tylko materialnymi), uczą się tego, co znaczy bardziej „być”, w jaki sposób dochodzi się do „mieć”, poznają godność, prawość, odpowiedzialność. Poszczególne segmenty zachowania zapisują się w pamięci dziecka i warunkują późniejsze zachowania. Okresem niezwykle pojemnym w zapisy wzorów zachowań, pojęć, więzi emocjonalnych jest wczesne dzieciństwo i młodość. Wspomnienie przestrzeni domu rodzinnego, jego atmosfery, intymności, bliskości, klimatu ciepła i nastroju dialogu, towarzyszy człowiekowi do końca życia. Utrata swojego miejsca w rodzinie, swojej przestrzeni, powoduje osamotnienie, ból, zachwianie poczucia bezpieczeństwa (Komorowska-Pudło, 2019. s. 122–126).

Człowiek, który straci swoją fizyczną przestrzeń domu rodzinnego, staje się bezdomnym, obywatelem „zero”, bez adresu, bez fizycznego miejsca (Mentel, 2006). Wcześniej jednak, na skutek niedostatku kontaktu psychicznego i braku dialogu, następuje osłabienie więzi emocjonalnej między członkami rodziny. Rodzina winna stymulować rozwój wszystkich sfer osobowości dziecka: fizycznej, psychicznej, duchowej. Rezultatem zaburzeń w relacjach rodzinnych bywa poczucie osamotnienia prowadzące do deprywacji potrzeb bezpieczeństwa, przynależności i miłości, a w konsekwencji do zahamowania i dysharmonii w rozwoju osobowości człowieka (Olearczyk, 2007).

Rozpad rodzin wielopokoleniowych przyczynił się do zmiany sposobu i trybu życia. Pusta przestrzeń domu – brak bliskości trzeciego pokolenia, tego najstarszego, wielogodzinna nieobecność pracujących rodziców – powoduje poczucie samotności dziecka (rodzaj pracy rodziców ma tu wielkie znaczenie). Rodzice swoją obecnością, nawet w czasie choroby, „dają” miłość całodobowo. Dzieci uczą się wzajemnej opieki i bezinteresownej pomocy. W przestrzeni domu rodzinnego pozostaje

także puste „miejsce” po odejściu członka rodziny, co wywołuje poczucie osamotnienia, zwłaszcza u dziecka (Olearczyk, 2007). Samotność nigdy nie jest stanem pozytywnym dla dziecka, ani jego wyborem, lecz sprzecznym z potrzebami rozwojowymi okresu dziecięcego. Niezaspokajanie indywidualnych potrzeb dziecka przez rodziców jest spowodowane słabym kontaktem psychicznym rodziców z dzieckiem, nieznaną jego potrzeb i przeżyć oraz niewłaściwym interpretowaniem jego reakcji i zachowań, niedorozwojem uczuć wyższych. W konsekwencji rodzice niewiele wiedzą o swoim dziecku, w podejmowanych czynnościach wychowawczych nie biorą pod uwagę indywidualnego wymiaru jego potrzeb.

W domu rodzinnym dziecko uczy się podejmować decyzje i ponosić związaną z nimi odpowiedzialność. Uczciwość to zarówno wynik wychowania w domu rodzinnym, jak i indywidualnych działań jednostki. Osoby tworzące dom rodzinny łączą więzy krwi, wspólne doświadczenia, wspomnienia i przeżycia. To oni w dużej mierze kształtują postawę i stosunek do innych ludzi.

Ważnym aspektem wiążącym się z przestrzenią psychologiczną, będącym przedmiotem badań, jest stosunek liczby członków rodziny do zajmowanej przez siebie przestrzeni. To wartość wyodrębniona statystycznie, określona wskaźnikiem przestrzennego oddziaływania, czyli *interactive space index*, który otrzymujemy po podzieleniu liczby metrów kwadratowych zajmowanej powierzchni przez liczbę wzajemnych systemów międzysobowych.

2.3. PRZESTRZEŃ SPOŁECZNA

W założeniach klasycznej filozofii samotność jest dla człowieka uciążliwa i przykra, zaś całkowite pozbawienie go odniesienia do ludzi, zwłaszcza najbliższych, może być karą (uwięzienie), z czego wynika konieczność uszanowania dwóch wymiarów życia człowieka: indywidualnego i społecznego. Zarówno osamotnienie człowieka, jak i zawłaszczenie jego prywatności powoduje ból. Człowiek bez odniesień do innych ludzi byłby zagubiony, żyłby wyłącznie w swoim świecie. Zatem w przestrzeni domu rodzinnego i jego otoczenia dokonuje się wychowanie młodego pokolenia do wspólnoty, do świadomego udziału w społeczeństwie i wnoszenia dobra w to społeczeństwo. Jeśli dobro wspólne nie zostanie przybliżone w relacjach międzysobowych, pozostaje zagubione lub wręcz nieznanne (Osewska, 2020, s. 159). Ponieważ współczesna cywilizacja promuje wizję człowieka indywidualnego, który ze względu na własną przyjemność i wygodę żyje pojedynczo, to w konsekwencji odrzuca dom rodzinny jako przestrzeń do nabywania modeli relacji społecznych. We współczesnym kontekście społeczno-kulturowym mądre, odpowiedzialne i cierpliwe trwanie w przestrzeni domu rodzinnego jako przestrzeni budującej wspólnotę chroni przed alienacją społeczną, a także samowolą moral-

ną (Osewska, 2020, s. 205–210). Niszczenie relacji rodzinnych i wypracowanych w domu zasad ma tym większy wpływ na jego członków, gdyż dzieci nie mają jeszcze utrwalonych reguł życia społecznego. Odejście rodzica, bliskiego opiekuna, dziadka, czy to przez śmierć, czy rozwód, może wywołać katastrofę wychowawczą, co przyczynia się do tworzenia u najmłodszych zachowań aspołecznych, a niekiedy nawet dewiacji (Wilk, 2016, s. 110–116).

W ujęciu pedagogiki chrześcijańskiej wzorem dla jedności między członkami wspólnoty rodzinnej pozostaje wspólnota osobowa Boga Ojca, Syna i Ducha Świętego, w której życie wewnętrzne Trójjedynego Boga staje się darem, wymianą wzajemnej miłości i dóbr między Osobami, dlatego wspólnocie rodzinnej niezbędna jest przestrzeń, w której każda z osób może udzielać daru pozostałym i przyjmować dar od innych (Osewska, 2020, s. 161). Kontekst społeczny stanowi naturalne środowisko człowieka, dzięki któremu kształtuje się jego osobowość.

Jednak uznając znaczenie wychowania społeczno-moralnego człowieka, trzeba także pamiętać o jego potrzebie do własnej przestrzeni, która – prawidłowo rozumiana – wiąże się nierozzerwalnie z podstawowym standardem życiowym (Osewska, 2020, s. 201). Przestrzeń domu, oprócz pełnienia funkcji ochrony, odprężenia, regeneracji sił, ciepła, komunikacji interpersonalnej, powinna pozostać również przestrzenią pozytywnego rozdzielania, w której człowiek może być tylko ze sobą. Stworzenie w domu przestrzeni do pracy, do nauki, do zabawy, do odpoczynku jest niezbędne w celu zachowania autonomii każdej osoby (Wilk, 2016, s. 71).

2.4. PRZESTRZEŃ KULTUROWA

Przestrzeń domu tworzą nie tylko sprzęty użytkowe, lecz także symbole, rytuały, tradycja, zwyczaje, zarówno te związane z obrzędowością świecką (urodziny, rocznice), jak i z uczestnictwem w życiu religijnym (święta, imieniny) (Wilk, 2016, s. 82–83). W przestrzeni domu znajdują swoje miejsce albumy dokumentujące życie rodziny i przedmioty kultu religijnego. Otwarcie się na świat przeżyć wewnętrznych, religijnych stanowi podstawę wychowania. Stymulacji rozwoju dziecka powinna towarzyszyć świadomość rodziców, że doświadczenia wspólnotowe, religijne są równie ważne w życiu człowieka, jak doświadczenia wynoszone z oddziaływań ze światem natury (Goleman, 1999). Niezbędna zatem jest stymulacja rozwoju kulturowego w rodzinie.

Normy społeczne wskazują sposoby komunikowania się. Jedną z norm respektowanych zarówno wewnątrz rodziny, jak i poza nią jest poszanowanie terytorium drugiego człowieka. Dawniej niejasne kwestie dystansu społecznego regulowały kodeksy oraz uniwersalnie stosowany *savoir-vivre*, dziś reguluje je proksemika, która określa pewien standard zachowania właściwej odległości między osobami

biorącymi udział w procesie komunikowania. Pociuszające jest to, że coraz więcej ludzi wyprowadza się z bloków do nabytego domu, bo choć w bloku mieszkalnym można stworzyć „dom”, to jednak będzie się on znacznie różnić od domu stojącego na swoim kawałku ziemi, dającego intymność i przestrzeń fizyczną, a psychiczną tworzą jego mieszkańcy.

W przestrzeni domu rodzina gromadzi, przechowuje oraz przekazuje wartości kulturowe następnemu pokoleniu. Jednak trzeba pamiętać, że na dom rodziny i jego przestrzeń kultury wpływa kultura masowa niosąca często odmienne wartości i wzory aktywności, stąd konieczność budowania kultury rodziny przez słowo, symbol, zasady życia codziennego, rytuał, priorytety i wartości. W przestrzeni domu dociera słowo jako nośnik idei, koncepcji wartości. Jeżeli słowo oddaje myśl, służy dobru rodziny, to ułatwia wzajemną komunikację i wzmacnia miłość (Wilk, 2016, s. 87–88). Jeśli jednak zabraknie słowa najbliższych, to nośnikami stają się technologie informacyjno-komunikacyjne, z ich wadami i zaletami.

W domu ujawnia się wiele odniesień do symboli, które wprowadzają w świat kultury wysokiej lub niskiej (Osewska, 2020, s. 61–63). Czy jednak proste symbole kultury dochodzą współcześnie do głosu, czy giną w beładzie związanych z konsumpcją przedmiotów, gestów i działań? Czy kultura narodu polskiego i kultura rodzinna tworzona przez stulecia będzie nadal zrozumiała w najmłodszym pokoleniu, świadomie od niej odrywanych? Czy zasady życia rodzinnego utrwalane także przez układ przestrzeni domu (duży stół, kredens na pamiątki rodzinne i narodowe, miejsca dorosłych i miejsca dzieci) zostaną zachowane, czy ulegną radykalnej zasadzie przyjemności? W domu realizowane są rytuały pozostające wyróżnikiem danej kultury, przechowujące nadzieje kolejnych pokoleń i budujące ich jedność (Wilk, 2016, s. 83–85).

Wartości ściśle wiążą się z kulturą; są celem tejże kultury, ponieważ chroni ona wartości, przekazuje je następnym generacjom i zaprasza przez swoje narzędzia do ich przyjęcia, internalizowania i działania zgodnie z nimi. Wartości są przestrzenią spotkania się kultury i religii, dlatego kultura dąży zawsze do odrodzenia moralnego. W wychowaniu w rodzinie kultura decyduje o obrazie hierarchii wartości. Przynosi wzorce zachowania oraz odniesienia do osób, rzeczy, spraw codziennych, ideałów, aspiracji i celów życiowych.

2.5. PRZESTRZEŃ DUCHOWO-RELIGIJNA

Duchowość jest postrzegana jako odrębny aspekt doświadczenia człowieka, niemieszczący się wyłącznie w kategoriach rozwoju społecznego lub moralnego, a duchowa wrażliwość dzieci przejawia się m.in. w poznaniu estetycznym, poszukiwaniu ciszy, odkryciach w przyrodzie, zadawaniu pytań o cel życia, świadomości

relacyjnej i przekraczaniu siebie (de Souza, 2016, s. 14–18). Istnieją różne koncepcje rozwoju duchowego, podobnie jak rozwoju religijnego i budzenia wiary dzieci, jednak niezależnie od przyjętych założeń warto zwrócić uwagę na uwarunkowania rozwoju duchowego i wychowania religijnego związane z przestrzenią domu.

W przestrzeni domu rodzinnego można wskazać różnorodne znaki, symbole, wydarzenia i rzeczywistości, które ułatwiają lub utrudniają dziecku rozwój duchowy i religijny. Należą do nich: atmosfera domu rodzinnego, religijny wystrój domu (krzyż, obrazy, figury, książki religijne), rytuały i sposoby świętowania w domu uroczystości rodzinnych, kościelnych i patriotycznych, obecność i relacje z ludźmi otwartymi na rzeczywistość religijną (Wilk, 2016, s. 155-157). Źródłem atmosfery domu są osoby obecne w rodzinie, ich wzajemne odniesienia, czas i jakość relacji interpersonalnych, które tworzą. Może to być nasycenie emocjonalne pozytywne lub negatywne. Dziecko, zwłaszcza kilkulatek, jest w tę atmosferę włączone w sposób naturalny, zatem gdy jest ona pogodna, otwarta i życzliwa – dokonuje się prawidłowy rozwój religijny, natomiast jeśli atmosfera jest niepewna, chaotyczna, burzowa – następuje osłabienie procesu rozwoju religijnego (Osewska 2019, s. 300–301).

Wychowanie religijne odnosi się do procesu, w którym człowiek rozwija swoje życie duchowe i dąży do zbliżenia się do Boga. W przestrzeni domu rodzinnego może znajdować się wiele znaków i symboli, które ukazują ludzką wrażliwość na Absolut i pozwalają przekraczać granicę, by wchodzić w przestrzeń spotkania z *sacrum*. Bez nich trudno będzie budzić w dziecku pragnienie poszukiwania tego, co niewidzialne, stawiania pytań, rozpoznawania znaków obecności Boga (Lombaerts i Osewska, 2013, s. 55–66). Zgodnie z polską tradycją rytuały obecne w domu były nasycone symboliką religijną: błogosławieństwo, pozdrowienie religijne, zapalenie świecy, modlitwa przed i po posiłku, modlitwa za chorych, rozważanie Pisma Świętego, ozdabianie domu z okazji różnych uroczystości itp. Niestety w dobie globalizacji wiele rytuałów ginie, inne są marginalizowane lub uznawane za wyraz uwstecznienia mieszkańców. Co ciekawe, w przestrzeni domu rodzinnego pojawiają się obce polskiej tradycji zwyczaje zaczerpnięte ze Stanów Zjednoczonych i Europy Zachodniej, np. Halloween, walentynki; zanikają zaś modlitewne czuwania przy zmarłym, wspólna modlitwa przed uroczystym posiłkiem, czytanie katechizmu lub opowiadanie żywotów świętych. Zwyczaje i obrzędy rodzinne, religijne są wyrazem tradycji, wiary, budują tożsamość jednostki jako rzeczywistość konieczną, zachowującą niepodważalną odrębność każdego domu rodzinnego. Zwyczaje rodzinne budują więzi. Nie do pomyślenia było spędzanie świąt Bożego Narodzenia czy Wielkiej Nocy poza domem, dziś Wigilię spożywa się w pensjonatach, hotelach, lokalach, nie zawsze z bliskimi i nie w domu rodzinnym, gdzie przedświąteczna krzątanina, zapachy tworzyły jedyny w swoim rodzaju nastrój.

Wśród uwarunkowań przestrzeni domu rodzinnego podstawowych w procesie wychowania religijnego, których obecność lub brak decyduje o jakości procesu wychowawczego, warto wskazać: doświadczenia codziennego życia i ich interpretację, język rodzinny, wrażliwość na symbole religijne, codzienne zwyczaje, praktyki religijne, przygotowanie do udziału w liturgii i przyjęcia sakramentów, udział w rekolekcjach i spotkaniach formacyjnych, życie zgodnie ze wskazaniami religii, praktykowanie miłości bliźniego i rozwijanie cnót (Wilk, 2016, s. 174–175).

Przestrzeń domu rodzinnego sprzyja lub osłabia tworzenie dobrej relacji rodzic–dziecko, która ma istotne znaczenie dla rozwoju religijnego najmłodszych. Jeśli w przestrzeni domu i jego najbliższym otoczeniu jest miejsce na słuchanie dziecka, na obserwację, wspólne doświadczenia, zamyślenia, rozmowy i zaspokajanie jego potrzeb duchowych, to rozwija się ono w naturalny sposób (Lombaerts i Osewska, 2013, s. 55–60). Najbardziej znaną i stosowaną w przestrzeni domu rodzinnego metodą w wychowaniu religijnym jest dawanie przykładu. Jeśli rodzice umieszczają w domu znaki religijne, klękają do modlitwy, obchodzą święta i uroczystości religijne, to dzieci nie tylko obserwują, lecz także sprawnie uczestniczą we wspólnych działaniach religijnych.

*

Dom rodzinny nie może być postrzegany wyłącznie jako przestrzeń fizyczna, wypełniona mniej lub bardziej przydatnymi przedmiotami. Dom rodzinny to przede wszystkim zespół domowników, jedyna w swoim rodzaju wspólnota z jej aktywnością, funkcjami, rolami, stylami życia oraz relacjami. Przestrzeń domu rodzinnego jest ściśle spleciona z życiem osoby, z biografią każdego człowieka oraz całego systemu rodzinnego, przede wszystkim jego spójnością, strukturą hierarchiczną, porządkiem, relacjami i rolami członków rodziny.

Potencjał aksjologiczny przestrzeni domu rodzinnego wynika z jej wieloaspektowego oddziaływania na wszystkie sfery osobowe członków wspólnoty rodzinnej: cielesną, psychiczną, relacyjną, kulturową i religijną. To przestrzeń na wskroś aksjologiczna i personalistyczna. Przestrzeń ta warunkuje inicjację społecznej personogenezy człowieka, jest miejscem jej aktualizacji jako relacyjne spektrum odniesień międzyosobowych, ale może stać się również podstawowym czynnikiem alienacji i dekonstrukcji osobowości etycznej i psychologicznej jednostek z powodu rozkładu więzi rodzinnych. Przestrzeń domu rodzinnego ma swój logos (porządek antropologiczny, relacyjny, psychologiczny, kulturowy, semantyczny, fizyczno-materialny) i etos (ład etyczny i aksjologiczny), tworząc środowisko (samo)wychowania i rozwoju rodziców i dzieci.

BIBLIOGRAFIA

- ALLAN, G., i CROW, G. (1989). *Home and Family: Creating the Domestic Sphere*. London: The Macmillan Press.
- BAUMAN, Z. (2000). *Globalizacja i co z tego dla ludzi wynika*. Warszawa: PIW.
- CROUCH, S., SHAFTOE, H., i FLEMING, R. (2001). *Bezpieczne mieszkanie, dom i osiedle* (Tłum. A. Degler). Warszawa: Wydawnictwo Arkady.
- DZIEWOŃSKI, K. (1967). *Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast. Studium rozwoju pojęć, metod i ich zastosowań*. Warszawa: PWN.
- GOLEMAN, D. (1999). *Inteligencja emocjonalna w praktyce* (Tłum. A. Jankowski). Poznań: Media Rodzina.
- IZDEBSKA, J. (2006). *Dom rodzinny postrzegany przez dzieci: w kontekście społeczno-kulturowych różnicowań współczesnej rodziny*. Białystok: Trans Humana.
- IZDEBSKA, J. (2007). *Dziecko w świecie mediów elektronicznych. Teoria. Badania. Edukacja medialna*. Białystok: Trans Humana.
- IZDEBSKA, J., i SZYMANOWSKA, J. (red.) (2009). *Wielowymiarowość przestrzeni życia współczesnego dziecka*. Białystok: Trans Humana.
- KOMOROWSKA-PUDŁO, M. (2019). *Środowisko wychowawcze domu rodzinnego a relacje małżeńskie w dorosłym życiu*. Kraków: Ignatianum.
- LOMBAERTS, H., i OSEWSKA, E. (2013). Współpraca między rodzinami i szkołami katolickimi w procesie wychowania religijnego. *Studia nad Rodziną*, 32(1), 55–66.
- ŁUKASIEWICZ, P., i SICIŃSKI, A. (red.) (1992). *Dom we współczesnej Polsce. Szkice*. Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- MENDEL, M. (red.) (2006). *Pedagogika miejsca*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP.
- OLEARCZYK, T. (2007). *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej rodziny*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- OLEARCZYK, T. (2016). Rodzina w dobie przemian globalnych. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*, 49(1), 134–151.
- OSEWSKA, E. (2020). *Rodzina i szkoła w Polsce wobec współczesnych wyzwań wychowawczych*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe UPJPII.
- OSEWSKA, E. (2023). Basic Premises of Family Life Education for Children and Youth Undertaken in the Family. W: E. Osewska (red.), *Cherish Family Life* (s. 289–207). Tarnów: Biblos.
- PRZECLAWSKA, A. (1999). Przestrzeń życia człowieka między perspektywą mikro a makro. W: A. Przeclawska, i W. Theiss (red.). *Pedagogika społeczna. Księgi poszukiwań* (s. 75–85). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- SLANY, K. (2002). *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- SOUZA DE, M. (2016). *Spirituality in Education in a Global, Pluralised World*. London: Routledge.
- TYSZKA, Z. (2003). *Rodzina we współczesnym świecie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- TYSZKOWA, M. (1996). Pojęcie rozwoju i zmiany rozwojowej. W: M. Przetacznik-Gierowska, i M. Tyszkowa (red.). *Psychologia rozwoju człowieka: zagadnienia ogólne* (s. 45–56). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- WILK, J. (2016). *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*. Wyd. 2. Lublin: Episteme.
- YI-FU, T. (1987). *Przestrzeń i miejsce* (Tłum. A. Morawińska). Warszawa: PIW.

ZNACZENIE I WIELOWYMIAROWOŚĆ
PRZESTRZENI DOMU RODZINNEGO: CZĘŚĆ 1

STRESZCZENIE

Głównym celem artykułu jest ukazanie znaczenia przestrzeni domu rodzinnego i jego wielowymiarowości, zwłaszcza w wymiarze fizycznym, psychologicznym, społecznym, kulturowym i duchowym/religijnym dla rozwoju i wychowania człowieka. Jeżeli nowa rzeczywistość określana „płynną nowoczesnością” szybko zmienia odniesienie do fundamentów życia człowieka, w tym do jego przestrzeni życiowej, to dużego znaczenia dla młodego pokolenia nabiera odpowiedzialne tworzenie przestrzeni domu rodzinnego w celu wzmocnienia integralnego wychowania człowieka.

Słowa kluczowe: dom rodzinny; wielowymiarowość przestrzeni; wychowanie

THE SIGNIFICANCE AND MULTIDIMENSIONALITY OF
THE SPACE OF THE FAMILY HOME: PART ONE

SUMMARY

The main goal of this article is to show the importance of the space occupied by the family home and its multidimensionality, especially physical, psychological, social, cultural and spiritual/religious, for personal development and education. If the new reality called “liquid modernity” is quickly modifying the existing foundations of human life, the inclusion of domestic space is hugely important for the young generation so that it can create responsibly the family home space in order to improve integral human upbringing.

Keywords: family home; multidimensionality of space; upbringing